

УДК [343.98:343.611](477)

М. П. КЄПТЕНЕ,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ, ПЕРЕВІРКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО СЕРІЙНІ ВБИВСТВА

Розглянуто питання побудови, перевірки та використання типових слідчих версій у кримінальних справах про серійні вбивства. Розкрито загальне поняття версії, а також поняття загальних, конкретних та типових слідчих версій. Висвітлено особливості та проблемні питання побудови, перевірки та використання слідчих версій.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється тим, що процес розкриття та розслідування серійних вбивств є складним, насамперед у зв'язку з відсутністю будь-яких свідків і, як результат, у зв'язку з відсутністю необхідної інформації щодо особи злочинця [1, с. 128]. Тому побудова версій щодо особи злочинця та якісне проведення слідчо-оперативних заходів, спрямованих на відпрацювання цих версій, мають фундаментальне значення для всього процесу розслідування фактів серійних убивств. Незначні помилки на даному етапі в майбутньому, наростаючи, ніби сніговий ком, із помилок слідчо-оперативної групи, можуть відіграти фатальну роль у тому, що потенційний підозрюваний зникне з кола зору правоохоронців. Тому нагальним є питання розроблення методики побудови та перевірки версій про серійні вбивства, впровадження певного (приблизного) алгоритму слідчо-оперативних заходів.

Слід також указати, що ступінь розробленості даної теми потребує подальших досліджень у цьому напрямку, незважаючи на те, що раніше вказаним питанням займалися такі вчені, як Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Л. М. Карнеєва, В. М. Кудрявцев, О. М. Ларін. Слід наголосити, що в сучасних умовах питання методики побудови та перевірки версій щодо особи серійного злочинця не розглянуті на належному рівні, потребують аналізу відповідно до сучасних умов розслідування серійних убивств.

Метою даної роботи є аналіз накопиченого досвіду та побудова рекомендацій для практичних працівників, що можуть застосовуватись у процесі висунення та перевірки слідчих версій.

Докладніше розглянемо поняття версії, методики побудови та перевірки версій щодо особи серійного злочинця, наведемо приклади можливих варіантів висунення версій щодо особи серійного вбивці, якими можуть корис-

туватися працівники слідчих та оперативних підрозділів.

Поняття «версія» використовується, безперечно, у багатьох галузях життя. У нашій науковій роботі ми розглянемо його тільки крізь призму юридичної науки. З радянських часів досліджуване питання було дискусійним. Більшість радянських науковців відокремлювали слідчу версію від оперативно-розшукової у зв'язку з тим, що другий вид, на їх думку, не мав процесуальної регламентації. Аналізуючи емпіричні дані розслідування серійних убивств на сучасному етапі, ми можемо зробити висновок, що слідча та оперативно-розшукова версії тісно пов'язані між собою. Нормативні акти певною мірою, дозволяють легалізувати дані, отримані оперативним шляхом, тому відокремлення слідчої версії від оперативної в сучасних умовах, на нашу думку, є недоцільним, більш того, перешкоджає процесу взаємодії слідчого та оперативника. Тому поняття «слідча версія» буде використовуватись як щодо діяльності слідчого, так і щодо діяльності оперативного працівника.

На думку А. І. Вінберга, Г. М. Мінковського та Р. Д. Рахункова, версією слід називати одне з кількох можливих у даному випадку пояснень, що надаються будь-якій події чи факту. У кримінальній справі версіями називаються припущення, що впливають із наявних фактичних даних та досвіду розслідування аналогічних справ, про характер та обставини досліджуваної події, наявності чи відсутності в неї складу злочину, винності або невинності певної особи. Отже, погоджувачись із думкою Я. Пещака, в загальному вигляді версією можна представити як одне з можливих пояснень факту та обставин скоєного злочину [2, с. 110]. Вона належить до обставин події, ґрунтується, як правило, на фактичних даних, отриманих у

результаті проведення слідчо-оперативних дій. У гносеологічному аспекті слідча версія – це відображення (образ) дійсності. В ньому уявлення як результат сприйняття предметів та повідомлень, що стосуються кримінальної справи, вступають в активну взаємодію зі всією сумою знань, які слідчий отримав із досвіду – власного та узагальненого наукою. На перший план виступають знання про зв'язки подібних предметів та повідомлень із юридично значущими діями, станами, відношеннями [3, с. 12]. Криміналістична версія може бути витлумачена як обґрунтований висновок слідчого, що пояснює певний факт злочину. На основі цього висновку слідчий надалі планує розслідування злочину. Головне завдання криміналістичної версії – забезпечити правильний напрямок розслідування та розкриття злочину, притягнення винного до кримінальної відповідальності, виправдання невинної особи.

Виділяють загальні та окремі версії. До загальних можна віднести ті, що стосуються предмета доказування в цілому, містять припущення про наявність (відсутність) факту злочину та винних осіб. Загальні версії пояснюють загальну сукупність обставин події, відповідаючи на питання, який саме злочин учинено. Наприклад, при побудові слідчих версій слідчий повинен керуватися наступними питаннями:

- що являє собою подія;
- якщо це злочин, хто винний у його вчиненні.

Перше питання належить до об'єктивної сторони злочину, друге – до суб'єктивної. Окремі версії містять припущення щодо окремих сторін досліджуваної події, пояснюють особливості та виникнення окремих обставин злочину, певних фактів (наприклад мотив скоєння злочину, місце, знаряддя, час).

Поділ версій є досить відносним. Обидва види нерозривно пов'язані між собою. Так, побудова загальної версії дає можливість побудувати окремі версії скоєного злочину й навпаки – результати відпрацювання окремих версій дають можливість намітити курс подальшого розслідування кримінальної справи, конкретизувати та уточнити загальну версію.

Криміналістиці відомі також типові версії. Про них Р. С. Белкін писав, що під типовою версією слід розуміти найбільш характерне для даної ситуації, з точки зору узагальненої слідчої та судової практики, припущення щодо пояснення факту або розслідуваної події взагалі [4]. Їх використання являє собою застосування слідчих схем та методик, що були отримані в ре-

зультаті глибокого узагальнення практики. Зміст використання типових версій полягає в поясненні факту вчинення злочину при незначній, обмеженій кількості вихідних даних. Корисним у даному випадку є те, що слідчий у ситуації дефіциту доказової інформації може намітити та спрямувати слідство в необхідних напрямках.

Щодо розслідування серійних убивств, то на практиці слідчо-оперативна група формує розумову модель (або декілька варіантів) особи злочинця з метою визначення шляхів та засобів його встановлення, локалізації та подальшого затримання. В такому випадку досвідчені слідчі звертаються до особистого досвіду розслідування аналогічних кримінальних справ. У менш вигідному становищі опиняються молоді працівники. Тому встановлення осіб, що вчинили серійні вбивства, на практиці в більшості випадків здійснюється безсистемно, методом численних спроб і помилок, а це неминуче призводить до нераціональних витрат зусиль, часу і далеко не завжди – до успіху. Так, мають місце факти необґрунтованого висунення версії щодо серійності вчинюваних убивств, або, навпаки, серії тотожних убивств не пов'язуються через деякі незначні відмінності в механізмі, знаряддях вчинення злочину, особах потерпілих. Прикладом може бути об'єднання серії вбивств, що мали місце на території курортного міста АР Крим протягом літньо-курортного сезону 2007 р., за фактом завдання тяжких тілесних ушкоджень громадянці П. При цьому останній факт було скоєно в місці та в період часу, не характерних для трьох попередніх фактів убивств. Завдання щодо встановлення особи серійного вбивці може бути вирішено значно швидше і результативніше. Цьому, зокрема, сприяє криміналістична характеристика даної категорії вбивств з відповідними висновками та залежностями між її елементами.

Для того, щоб побудувати перспективну слідчу версію в конкретній кримінальній справі щодо особи серійного вбивці, недостатньо мати тільки певні фактичні дані, які є підґрунтям відповідних гіпотетичних суджень. Необхідно також загальне уявлення щодо взаємозв'язків між двома групами даних – вихідних і пізнавальних. Таке уявлення є результатом як досвіду слідчої роботи, особистого або узагальненого, так і спеціальних наукових досліджень.

Зрозуміло, що узагальнені відомості про ознаки певного виду злочинів не можуть розглядатися як універсальний засіб розкриття злочину, оскільки вони відображають типове,

а кожний знову вчинений злочин – це індивідуальне явище, що в деяких випадках може і не мати аналогів у минулому. Проте типових, повторюваних елементів значно більше, і завдяки цьому існує криміналістична методика. Криміналістична характеристика покликана допомагати в більшості випадків розслідуванню конкретних злочинів, особливо за наявності виявлених залежностей між її елементами [5, с. 40]. Отже, слідчим та оперативним працівникам з усіх варіантів, які вони мають, необхідно обрати ті варіанти особи серійного вбивці, які найбільш повно відповідають картині розслідуваного злочину. Надалі використання закономірностей та досвіду встановлення кожного типу ймовірного вбивці допомагає працівникам наповнювати інформацією картину окремого факту вбивства в тій галузі, де саме бракує інформації. За допомогою цього процес розслідування стає більш активним та продуктивним. Накопичена інформація може відпрацьовуватись у декількох напрямках.

Виникає питання щодо критеріїв формування типових версій, де необхідно виділяти два аспекти:

- 1) побудову самих типових версій;
- 2) використання їх у конкретному акті розслідування.

Побудова версій традиційно здійснюється на підставі аналізу первинного емпіричного матеріалу, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між різними сполученнями вихідних і пошукових фактичних даних. Стосовно версій щодо особи злочинця, характерних для початкового етапу розслідування серійних вбивств, у вихідних даних необхідно враховувати місце, спосіб учинення злочину, слідову картину на місці злочину, характер тілесних ушкоджень на тілі потерпілої особи. У даних, що встановлюються (ймовірному судженні) – стать, вік, стосунки злочинця з потерпілим (родич, друг, приятель, знайомий, незнайомий), місце його проживання щодо місця злочину (той самий або інший населений пункт), наявність автотранспорту, професійні навички, наявність судимостей тощо. Слід додати, що детальність версій дає можливість урахувати всі ознаки підозрюваного та визначити конкретні напрямки роботи.

Наявність причинно-наслідкових зв'язків між зазначеними елементами втілюється, як правило, в умовне судження: «якщо є такі фактичні дані, то їх походження, ймовірно обумовлюється відповідними обставинами». На підставі аналізу формується відносно сталий перелік типових версій, який знаходить своє відображення у відповідній криміналістичній методиці [1, с. 130–132].

Роль типових версій у процесі розслідування за певною кримінальною справою полягає в тому, що вони є основою побудови конкретних версій. Тому в дефіциті вихідної інформації початкового етапу розслідування серійних убивств типові версії щодо деяких категорій злочинців дозволяють окреслити коло осіб, серед яких їх слід шукати передусім. При цьому побудова версій щодо особи злочинця не означає суто механічного використання на практиці певного набору рекомендацій, що встановлено дослідним шляхом. Члени слідчо-оперативної групи виходячи з рекомендацій алгоритму слідчо-оперативних дій повинні розширювати коло заходів, творчо підходячи до завдань вирішення кожної версії. У кожному конкретному випадку, на нашу думку, залежно від можливостей, правоохоронцям необхідно від одного методично рекомендованого заходу проводити декілька аналогічних за метою дій, які більш повно дадуть змогу отримати значущу інформацію. Наприклад, відпрацювання медичних закладів з метою встановлення осіб, які могли звертатися за медичною допомогою у зв'язку з тим, що потерпіла особа могла чинити опір убивці. На території певного міста не треба обмежуватися обстеженням тільки державних закладів охорони здоров'я; слід відпрацьовувати, в тому числі оперативним шляхом, ветеринарні установи, приватні клініки та осіб, що неофіційно займаються лікуванням «на дому». Численні приклади слідчої практики переконливо свідчать про те, що врахування всіх формально можливих варіантів, тобто побудова і перевірка усіх без винятку формально можливих у тому чи іншому випадку версій не виправдовує себе. Коло пошуків може значно звужитись у тому випадку, якщо досліджувана у справі ситуація буде віднесена до однієї з категорій завдань, що мають схожі умови вирішення. При цьому на перший план виступають розпізнавання події злочину і порівняння його з моделями, що зберігаються у свідомості слідчого. В цьому, на думку О. Р. Ратінова, і полягає значення типових версій [6, с. 186].

Ще одним дискусійним питанням є проблема перевірки всіх слідчих версій. Перевірка всіх висунутих версій, особливо у справах про серійні вбивства, безсумнівно, потребує великих витрат часу та особового складу як слідчих, так і оперативних підрозділів. На думку Л. М. Карнесової, у складних випадках перевірка намічених версій може здійснюватись двома основними шляхами: в ході їх систематичної, але малоефективної перевірки (оскільки не виключається те, що правильна версія стане

останньою) або шляхом встановлення та перевірки найбільш перспективних версій на основі евристичних методів [7, с. 26–27]. Автор вважає, що другий спосіб перевірки допомагає скоротити час та зусилля слідчого при проведенні перевірочних заходів. При цьому необхідно здійснювати перенесення практичних знань, отриманих при розслідуванні попередніх злочинів, на конкретну ситуацію. Згідно з досвідом, так чи інакше кожна висунута версія має право на існування. Тому при розслідуванні серійних вбивств будь-яке невірогідне припущення, на думку слідчого, може бути правильним. Ніколи не слід залишати версії без належної перевірки. Тут також необхідно підкреслити момент визнання версії правильною. Частина науковців вважає, що певна версія може бути визнана достовірною навіть після того, як вона буде доведена у встановленому процесуальним законом порядку. Погоджуючись із думкою «опозиціонерів», ми зауважуємо, що ті чи інші версії, в тому числі в кримінальних справах, порушених за фактами серійних убивств, можуть бути спростовані тільки після того, як за ними будуть проведені слідчо-оперативні заходи, а мотиви висунення слідчих гіпотез не знайдуть свого підтвердження. Слід наголосити, що всі версії, висунуті у кримінальній справі, пов'язані між собою. Слідчий при отриманні доказової інформації «приміряє» отримані докази на всі слідчі версії, потім обирає найбільш відповідну слідчій ситуації, що виникла. Встановлений у справі факт співвідноситься з кожною версією і надалі підтверджує або спростовує її. Наприклад, при вилученні на місці злочину на тілі потерпілої особи біологічних зразків та подальшому виділенні ДНК-профілю слідчий шляхом відбору в підозрілих осіб зразків крові або підтверджує, або спростовує причетність до скоєння серії вбивств підозрюваних осіб. У випадку, якщо версія не спростована в належному порядку, не встановлено фактичних даних, що ставлять її під сумнів, вона не може бути відхилена, навіть якщо не отримано докази, що її підтверджують. Крім того, некоректним є питання щодо черговості або паралельності перевірки декількох версій. Слідчий повинен постійно працювати з усіма висунутими версіями. Дану рекомендацію можна заперечити тим, що у слідчого може бути обмаль часу для проведення перевірочних заходів за всіма версіями. Погоджуючись із Я. Пешаком, зауважимо, що не слід змішувати два різних питання:

1) щодо паралельної та почергової перевірки версій;

2) щодо черговості проведення слідчих дій [2, с. 216–217].

Одновременна перевірки слідчих версій цілком можлива та необхідна, але її не слід плутати з першочерговими слідчими діями, відкладення яких може призвести до втрати речових доказів та інших негативних наслідків розслідування серійних вбивств. Так, за інших рівних умов можна навести певну сукупність заходів, що проводяться слідчим залежно від їх невідкладності:

– слідчі дії щодо збору доказів, які протягом певного часу можуть загубитися (огляд місця злочину, вилучення біологічних слідів, встановлення та допит можливих свідків злочину, проведення обшуку);

– слідчо-оперативні заходи, спрямовані на встановлення, локалізацію та затримання злочинця;

– слідчі дії, спрямовані на встановлення підстав до пред'явлення підозрюваному обвинувачення;

– проведення заходів за дорученням слідчого, виконання запитів у кримінальній справі;

– інші слідчі дії, які не пов'язані з ризиком розголошення інформації, якою може скористатися злочинець.

Слід пам'ятати, що наведена класифікація є орієнтовною і залежить від окремої ситуації. Саме в цих положеннях знаходять відображення принципи всебічної та об'єктивної перевірки слідчих версій при розслідуванні кримінальних справ.

Більш докладно розглянемо можливі типові версії у справах про серійні вбивства. Тут використано емпіричні дані розслідування серійних убивств жінок (найбільш поширеного виду вказаної категорії вбивств). Аналізуючи факти серійних вбивств (як розкриті, так і нерозкриті), що мали місце протягом останніх років на території України, наведемо приблизні варіанти побудови версій, що висувалися слідчими та оперативними підрозділами. Тут треба наголосити, що версії висувалися вже після того, як убивства були об'єднані за виявленим критерієм серійності.

Так, протягом літнього періоду часу з метою встановлення серійного вбивці, який учиняв напади на жінок протягом курортного сезону, були висунуті наступні версії:

1) злочини скоєні психічно хворою особою під час загострення або перебігу душевної хвороби, травми, або особою, що має аномалії в статевому розвитку;

2) злочини скоєні з хуліганських мотивів на ґрунті сімейного конфлікту, що мав раніше місце, з мотивів помсти жіночій статі;

3) злочини скоєні з корисливих мотивів, у тому числі особою з підоблікового контингенту;

4) злочини скоєні особою, раніше судимою за скоєння злочинів на сексуальному ґрунті.

Слід додати, що злочини були скоєні злочинцем пішки, у нічний час, переважно в малолюдних місцях міста.

Під час розкриття серійних убивств, що мали місце на території Київської області, з метою встановлення особи серійного злочинця висувалися наступні версії:

1) злочини вчинені на сексуальному ґрунті особою за психічними ознаками (психічно хворою особою, яка, можливо, перебуває на обліку, проходить чи проходила лікування у психіатричних медичних закладах; яка має сексуальні відхилення на сексуальному ґрунті або схильність до статевих збочень; раніше судимою за вчинення аналогічних злочинів);

2) злочини вчинено на сексуальному ґрунті особою за територіальними ознаками, яка добре орієнтується на місцевості (мешканцем або колишнім мешканцем території вчинення злочинів; місце роботи якої розташовано у зазначених районах; яка має в користуванні автомобіль та може здійснювати приватне перевезення пасажирів);

3) злочини вчинено на сексуальному ґрунті особою за ознаками професійної діяльності

(діючим або колишнім працівником правоохоронних органів, МНС, військовослужбовцем; особою, діяльність якої пов'язана з психіатричними медичними закладами; працівником культових закладів, членом офіційних та неофіційних культових організацій; особою, трудова діяльність якої пов'язана з роботою операторів мобільного зв'язку або особою, що має знання в галузі радіотехніки).

В останньому випадку версії висувалися у зв'язку з наступною слідчою ситуацією. Серійний убивця, використовуючи власний автомобіль, вивозив жертв за територію міста в лісо-смугу, де вчиняв протиправні дії. При цьому згідно зі слідвою картиною, в тому числі за аналізом тілесних ушкоджень на тілі потерпілої, було зроблено висновок, що злочинець мав певні навички рукопашного бою, був добре обізнаний у місцевості, міг легко увійти в довіру до жертви, крім того, мав уявлення про принципи роботи мобільного зв'язку.

Як підсумок, зазначимо те, що проведення слідчо-оперативних заходів за кожною версією потребує ретельної перевірки та аналізу будь-якої отриманої інформації, що становить інтерес. Повинні встановлюватися всі можливі шляхи, риси, за якими можна буде в майбутньому локалізувати особу злочинця.

Список використаної літератури

1. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / В. Л. Синчук ; за ред. В. А. Журавля. – Х. : Харків юрид., 2005. – 288 с.
2. Пешак Я. Следственные версии: криминалистическое исследование / Я. Пешак ; пер. со словац. А. М. Ларина ; под ред. и со вступ. ст. А. Р. Ратинова. – М. : Прогресс, 1976. – 228 с.
3. Ларин А. М. От следственных версий к истине / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1976. – 199 с.
4. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – Изд. 2-е. – М. : Юрид. лит., 1973. – 422 с.
5. Бахін В. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. Бахін, Б. Лук'янчиков // Правничий часопис Донецького університету. – 2000. – № 1 (4). – С. 39–43.
6. Ратинов А. Р. Вопросы следственного мышления в свете теории информации / А. Р. Ратинов // Вопросы кибернетики и права. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 180–199.
7. Карнеева Л. М. Установление лица, совершившего преступление / Л. М. Карнеева // Социалистическая законность. – 1968. – № 11. – С. 26–27.

Надійшла до редколегії 25.05.2012

КЕПТЕНЕ М. П. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ВЫДВИЖЕНИЯ, ПРОВЕРКИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТИПОВЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ВЕРСИЙ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ О СЕРИЙНЫХ УБИЙСТВАХ

Рассмотрены вопросы выдвижения, проверки и использования типовых следственных версий по уголовным делам о серийных убийствах. Раскрыто общее понятие версии, а также понятие общих, частных и типовых следственных версий. Рассмотрены особенности и проблемные вопросы построения, проверки и использования следственных версий.

KIEPTENE V. SEPARATE ASPECTS OF THE NOMINATION, CHECK AND USE OF THE STANDARD INVESTIGATORY VERSIONS ON CRIMINAL CASES ABOUT SERIAL MURDERS

The problems of advancement, verification and usage of typical investigative versions on serial murders' cases are reviewed. Conceptions of general, typical and particular versions are considered. Also the model of investigative versions' advancement which is based on practical experience is proposed.